

Інститут проблем виховання НАПН України

ЄЖОВА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 371.72 : 17.022–057.876

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я
В УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Оржиховська Валентина Михайлівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
головний науковий співробітник
лабораторії превентивного виховання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кудикіна Надія Василівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
головний науковий співробітник лабораторії
навчання української словесності у школах
національних меншин України та діаспори;

доктор педагогічних наук, професор
Сущенко Людмила Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри фізичної реабілітації;

доктор педагогічних наук, доцент
Сичов Сергій Олександрович,
Національний технічний університет України “КПІ”,
професор кафедри фізичної реабілітації.

Захист дисертації відбудеться “26” лютого 2013 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту проблем виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розісланий “18” січня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ж. В. Петрочко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Посилення уваги до проблем здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) зумовлено реальним станом здоров'я молоді та демографічними тенденціями в суспільстві, які спостерігаються протягом останніх 20–30 років. Державну політику у сфері збереження, зміцнення й охорони здоров'я підростаючого покоління окреслено у ряді нормативно-правових документів, зокрема у Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.); Міжгалузевій комплексній програмі “Здоров'я нації” на 2002–2011 роки; Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту (2004 р.); Державній програмі розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 роки; Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми “Здорова нація” на 2009–2013 роки; Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. Відповідно до зазначених документів, прищеплення навичок здорового способу життя у дітей, підлітків та молоді визначено першочерговим освітнім завданням. Одним із шляхів вирішення його є формування ціннісного ставлення до здоров'я.

Ставлення до здоров'я як до цінності особливо активно формується у підлітковому та юнацькому віці і є результатом впливу освіти й навколишнього соціального середовища. Зокрема, важливість проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ зумовлена їхніми віковими особливостями та оволодінням майбутньою робітничою професією. Протягом навчання у ПТНЗ в учня має бути сформований такий професійний динамічний стереотип та спосіб життя, які б сприяли збереженню і зміцненню його власного здоров'я та здоров'я інших.

До вивчення проблем цінностей людини, формування системи життєвих цінностей, ставлень зверталися Л. Божович, В. Василенко, О. Дробницький, А. Здравомислов, О. Лазурський, О. Леонт'єв, В. М'ясищев, В. Тугарінов та інші. У контексті формування ціннісних ставлень особистості серед сучасних українських і російських дослідників слід відзначити філософів (М. Каган, Г. Вижлецов та інші), соціологів (І. Журавльова, М. Лапін та інші), психологів (І. Бех, С. Дерябо, Г. Нікіфоров та інші), педагогів (В. Горашук, В. Крижко, В. Оржеховська, Д. Сомов, В. Сластьонін, О. Сухомлинська та інші).

Теоретико-прикладні ідеї формування ціннісного ставлення дітей, підлітків, молоді до здоров'я, вплив різних факторів на цей процес розкрито у працях Т. Андрющенко (формування ціннісного ставлення до здоров'я у дітей старшого дошкільного віку), Н. Зимівець (соціально-педагогічні технології формування відповідального ставлення до здоров'я), О. Соколенко (формування ціннісного ставлення до здоров'я у студентів) та інших. Питанням формування культури здоров'я в учнів загальноосвітніх навчальних закладів присвятили свої праці В. Горашук, С. Кириленко, С. Свириденко, Н. Соловійова та інші науковці. Проблеми формування навичок здорового способу життя дітей, підлітків, молоді, визначення його змісту та технологічних особливостей досліджують В. Бобрицька, Т. Бойченко, Т. Воронцова, О. Дубогай, Л. Дудорова, С. Омельченко, В. Пономаренко, С. Сичов, І. Смолякова, С. Страшко, Л. Суценко та інші. Різні

аспекти збереження, зміцнення і формування здоров'я в учнів ПТНЗ обґрунтовують Г. Даниленко, Н. Кудикіна, К. Ісмагілов, О. Удалова та інші дослідники.

Водночас поза увагою науковців залишилося таке важливе питання, як формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів (майбутніх кваліфікованих робітників, які забезпечують трудовий потенціал країни). Ознайомлення з результатами наукових доробків учених і практичним досвідом роботи з формування ціннісного ставлення до здоров'я дало змогу виявити ряд *суперечностей*, які існують у професійно-технічній освіті, зокрема між:

- необхідністю проведення системної роботи щодо формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів і недостатньою теоретико-методологічною розробленістю зазначеної проблеми;

- реаліями освітнього середовища в професійно-технічних навчальних закладах та реалізацією особистісно орієнтованого, системного, компетентнісного й середовищного підходів у навчанні й вихованні;

- усвідомленням викладачами значущості формування в учнів ПТНЗ ціннісного ставлення до здоров'я та їхньою невідповідністю до цього процесу.

Зазначені суперечності обґрунтовують актуальність проблеми та вибір теми дисертаційної роботи: ***“Теоретичні і методичні засади формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів”***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою науково-дослідної теми лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПН України “Соціально-педагогічні умови профілактики девіантної поведінки учнів в діяльності загальноосвітніх навчальних закладів” (державний номер реєстрації 0105U000253), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка “Розробка критеріїв оцінки здоров'язберігаючих технологій у загальноосвітніх навчальних закладах” (державний номер реєстрації 0106U000613), “Фізіолого-гігієнічне та психолого-педагогічне обґрунтування здоров'язберігаючої діяльності у закладах освіти” (державний номер реєстрації 0109U004945). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Інституту професійно-технічної освіти НАПН України (протокол № 9 від 19.11.2007 р.) та узгоджена бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 18.12.2007 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні засади процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я та розробити й експериментально перевірити педагогічну систему формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Об'єкт дослідження – процес формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Предмет дослідження – концепція та педагогічна система формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Концепція дослідження. Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ вимагає системної

діяльності учнівського та педагогічного колективів у навчально-виховному та навчально-виробничому процесах професійно-технічних навчальних закладів. Теоретико-методичні засади формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ становлять: концепція, модель педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, компоненти, критерії та показники, рівні сформованості ціннісного ставлення до здоров'я, педагогічні умови формування ціннісного ставлення до здоров'я, методи та форми організації процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я серед учнівського та педагогічного колективів у навчально-виховному та навчально-виробничому процесах.

Концепція дослідження обґрунтовується на методологічному, теоретичному та практичному рівнях.

Методологічним рівнем забезпечується фундаментальна загальнонаукова основа для проведення дослідження і визначаються підходи (особистісно орієнтований, системний, компетентнісний та середовищний) до вивчення проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ.

Особистісно орієнтований підхід надає можливість визначити мету та спрямованість виховного процесу: формування особистості, здатної до самовиховання і самореалізації на основі загальнолюдських цінностей. У контексті нашого дослідження мета педагогічної системи полягає у формуванні такого рівня ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, який би сприяв вибору і формуванню власного здорового способу життя і професійного здоров'язбережувального динамічного стереотипу. Особистісно орієнтований підхід також дає змогу враховувати індивідуальні вікові, психологічні особливості кожного учня, рівень його фізичного й психічного розвитку.

Застосування системного підходу дає змогу розглядати навчально-виховний та навчально-виробничий процеси у професійно-технічних навчальних закладах як цілісний і обґрунтувати розроблення і впровадження педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів, яка поєднує концептуальні положення, педагогічні умови формування ціннісного ставлення до здоров'я, методи та форми виховної роботи, засоби діагностики сформованості рівнів ціннісного ставлення до здоров'я. Крім того, цей підхід надає можливість розглядати компоненти ставлення до здоров'я в їхньому складному взаємозв'язку.

Ставлення особистості формуються та реалізуються під час діяльності, набуття особистісного досвіду. Застосування компетентнісного підходу сприятиме залученню учнів до діяльності, спрямованої на формування ціннісного ставлення до здоров'я, для розвитку в них здатності успішно діяти в конкретних життєвих ситуаціях.

Середовищний підхід дає змогу організувати освітнє середовище ПТНЗ згідно мети педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів.

Теоретичний рівень обґрунтування концепції дослідження зумовлює систему вихідних теорій і понять, які покладені в основу розуміння такого складного психічного утворення особистості, як ставлення до здоров'я. На цьому рівні також здійснюється аналіз, синтез та узагальнення досліджуваних фактів.

Практичний рівень концепції передбачає експериментальну апробацію педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Функціонування педагогічної системи здійснюється відповідно до її змістового та методичного забезпечення.

Застосування зазначених концептуальних підходів надає можливість представити формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ як систему науково обґрунтованих педагогічних дій та заходів у навчально-виховному та навчально-виробничому процесах професійно-технічних навчальних закладів.

Реалізація концепції спрямована на якісні зміни у підходах до виховання учнів ПТНЗ щодо формування у них ціннісного ставлення до здоров'я.

Загальна гіпотеза дослідження полягає у тому, що формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ буде ефективним, якщо здійснюватиметься відповідно до науково обґрунтованих концептуальних засад, а саме: методологічних підходів, сукупності принципів і базових понять, компонентів, критеріїв та показників ціннісного ставлення до здоров'я, педагогічних умов формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, змісту, форм і методів щодо формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів, засобів діагностики рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, що розглядаються як підґрунтя реалізації педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ. Загальна гіпотеза дослідження конкретизована в *часткових* гіпотезах – ефективність формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ можлива за: уточнення понятійно-категоріального апарату, обґрунтування теоретичних засад процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, розроблення і впровадження педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, забезпечення педагогічних умов формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, визначення методичних засад формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Задачі дослідження:

1. Уточнити сутність понятійно-категоріального апарату дослідження.
2. Обґрунтувати концепцію формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів.
3. Охарактеризувати критерії, показники та рівні сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ.
4. Обґрунтувати педагогічну систему формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, розробити її структурну модель.
5. Визначити й обґрунтувати методичні засади формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ.
6. Упровадити науково-методичне забезпечення педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ.
7. Експериментально перевірити ефективність педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ.

Методологічну основу дослідження становлять: особистісно орієнтований, системний, компетентнісний та середовищний методологічні підходи; філософські,

психологічні та педагогічні положення про розвиток особистості та його особливості на різних етапах онтогенезу, про значення для цього різних видів діяльності, про цінності цивілізації, про природні та штучні системи.

Теоретичну основу дослідження становлять положення теорій і концепцій: цінностей (В. Василенко, О. Дробницький, А. Здравомислов, В. Тугарінов, Н. Чавчавадзе та інші), формування системи цінностей у дітей, підлітків і молоді (М. Каган, Д. Леонт'єв, О. Сухомлинська та інші), ставлень (О. Лазурський, В. М'ясищев та інші), діяльності (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та інші), загальних закономірностей розвитку особистості (О. Асмолов, Л. Божович, С. Рубінштейн та інші), функціональних систем (П. Анохін, К. Судаков), педагогічних систем (В. Беспалько, Р. Гуревич, Н. Кузьміна та інші), особистісно орієнтованого виховання (І. Бех, Н. Щуркова, І. Якіманська та інші), професійної освіти (В. Андрущенко, С. Гончаренко, В. Кремень, Н. Ничкало, В. Радкевич та інші), освітнього середовища (Дж. Гібсон, Г. Ковальов, В. Ясвін та інші), технологічності освіти (О. Пехота, Г. Селевко, С. Сисоєва та інші), змісту виховання учнів (І. Бех, В. Загвязинський, В. Оржеховська, Г. Пустовіт та інші).

На різних етапах наукового дослідження використано такі **методи**:

– *теоретичні*: методи теоретичного аналізу й синтезу, абстрагування та ідеалізації, моделювання та конкретизації теоретичних знань, узагальнення та систематизації теоретичних і емпіричних знань, аналіз філософської, соціологічної, медико-біологічної, психологічної, педагогічної літератури для обґрунтування педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів;

– *емпіричні*: узагальнення педагогічного досвіду, педагогічний експеримент, опитування (анкетування, тестування, інтерв'ювання), бесіди, оцінювання, експертні оцінки, педагогічне спостереження для визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, перевірки ефективності розробленої педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я та педагогічних умов формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ;

– *статистичні та математичні*: методи описової статистики, факторний, кластерний, дисперсійний та регресійний аналізи, методи обчислення інтегральних оцінок для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Результативність експериментальної роботи оцінювалася на основі кількісного та якісного аналізу змін рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, порівняльного аналізу досліджуваних показників серед учнів експериментальної та контрольної груп.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у визначенні та обґрунтуванні теоретичних і методичних засад формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів, а саме:

уперше обґрунтовано сутність і зміст поняття “здоров'яспрямована діяльність” як сукупність планомірних освітніх дій та заходів, зосереджених на збереженні й зміцненні здоров'я учнів шляхом формування в них ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших; концепцію формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів; педагогічну систему

формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ; розроблено структурну модель педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів; визначено педагогічні умови формування ціннісного ставлення до здоров'я, рівні сформованості ціннісного ставлення до здоров'я (високий, середній, базовий та низький) в учнів ПТНЗ;

уточнено змістові характеристики понять “ціннісне ставлення до здоров'я” як системне й динамічне психічне утворення особистості на основі емоційно-ціннісної сфери, сукупності знань про здоров'я, що обов'язково відображається та реалізується у свідомо обраному способі життя; “освітнє середовище” як здоров'ясприятливе середовище, під яким розуміємо трикомпонентну (матеріально-технічний, освітній та комунікативний) систему впливів, умов і вимог, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я всіх суб'єктів навчально-виховного та навчально-виробничого процесів, формування у них ціннісного ставлення до здоров'я; сукупність підходів і принципів до здоров'яспрямованої діяльності у ПТНЗ і добору змісту процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів; удосконалено науково-методичне забезпечення процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ;

дістали подальшого розвитку теоретичні засади особистісно орієнтованого виховання у контексті формування ціннісного ставлення до здоров'я; методи, форми і засоби процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я у системі професійно-технічної освіти; методики оцінювання рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається впровадженням у практику ПТНЗ педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я і науково-методичного забезпечення процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ: навчальної програми спецкурсу “Здоровий спосіб життя” для системи професійно-технічної освіти, навчального посібника “Здоровий спосіб життя” для учнів ПТНЗ, навчально-методичного посібника “Здоровий спосіб життя” для викладачів ПТНЗ, в якому висвітлено змістові та методичні особливості спецкурсу “Здоровий спосіб життя”, переліку виховних годин та методичних рекомендацій для організації і проведення виховних годин для учнів ПТНЗ, методики оцінювання рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів. Питання щодо теоретичних і методичних засад формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів можуть висвітлюватися у навчальних дисциплінах “Основи педагогічної майстерності”, “Методика виховної роботи”, “Новітні здоров'язбережувальні технології” з фахової підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах (ВНЗ).

Результати дослідження можуть бути використані науковцями під час аналізу та обґрунтування процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я у дітей, підлітків та молоді в інших навчальних закладах; студентами, магістрантами, аспірантами для підвищення їхньої компетентності щодо формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів 15–17 років; викладачами, майстрами виробничого навчання, старшими майстрами виробничого навчання, інструкторами виробничого навчання, методистами, практичними психологами, соціальними педагогами,

керівниками фізичного виховання, вихователями, керівниками професійно-технічних навчальних закладів, їх заступниками, методистами навчально-методичних центрів професійно-технічної освіти з метою впровадження педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я; професорсько-викладацьким складом ВНЗ під час організації навчального процесу; у системі післядипломної педагогічної освіти для підвищення рівня методичної підготовки викладачів до здоров'яспрямованої діяльності у ПТНЗ.

Упровадження результатів дисертації. Теоретичні положення і практичні рекомендації щодо організації здоров'яспрямованої діяльності та функціонування педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я у професійно-технічних навчальних закладах упроваджено у: діяльність навчально-методичних центрів професійно-технічної освіти у Вінницькій (довідка № 99 від 12.05.2011 р.), Полтавській (довідка № 12/170 від 08.06.2011 р.) та Сумській областях (довідка № 207 від 11.11.2011 р.), Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 1221 від 11.12.2009 р.); навчально-виховний процес Конотопського професійного аграрного ліцею (довідка № 32 від 22.01.2012 р.), Хотінського професійного аграрного ліцею (довідка № 185 від 24.10.2011 р.), Синівського професійного аграрного ліцею (довідка № 436 від 26.05.2011 р.), Міжрегіонального центру професійно-технічної освіти інноваційних технологій м. Суми (довідка № 1/29 від 04.04.2012 р.), Полтавського політехнічного ліцею (довідка № 85 від 02.04.2012 р.), Полтавського професійного ліцею транспорту (довідка № 173 від 27.03.2012 р.), професійно-технічного училища № 10 м. Полтави (довідка № 161 від 02.04.2012 р.), Сокиринського професійного аграрного ліцею Чернігівської області (довідка № 245 від 11.04.2012 р.), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 1522 від 25.06.2011 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 690 від 05.05.2011 р.), Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 1/1588 від 10.04.2012 р.).

Особистий внесок здобувача. У праці “Методологічні засади діяльності освітнього закладу, спрямованої на здоров'я” (співавтор В. Оржеховська) автором запропоновано та обґрунтовано застосування поняття “здоров'яспрямована діяльність” у закладах освіти. У праці “Здоровий спосіб життя” (співавтор В. Оржеховська) внесок автора полягає у здійсненні наукового аналізу теоретико-методологічних засад здоров'яспрямованої діяльності у навчальних закладах, розробленні програми спецкурсу “Здоровий спосіб життя” та методичних рекомендацій щодо проведення уроків спецкурсу. У статті “Валеологізація предметів як елемент продуктивного навчання у професійно-технічних закладах освіти” (співавтор П. Лузан) автором досліджено проблему валеологізації предметів професійно-теоретичної підготовки на прикладі навчального предмету “Плодоовочівництво” для підготовки майбутніх кваліфікованих робітників аграрного профілю. У статті “Необхідність формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів” (співавтор Л. Іваненко) автором охарактеризовано стан фізичного здоров'я учнів ПТНЗ та місце цінності здоров'я у структурі життєвих цінностей особистості, окреслено шляхи вирішення

проблеми. У статті “Рівень обізнаності студентської молоді з проблем репродуктивного здоров’я” (співавтор І. Калиниченко) автором проаналізовано когнітивний компонент ціннісного ставлення до репродуктивного здоров’я. У статті “Реформування шкільної медицини: освітянська точка зору” (співавтор І. Калиниченко) автором обґрунтовано шляхи міжсекторальної співпраці педагогів і лікарів. У статті “Діяльність Всесвітньої організації охорони здоров’я в галузі сприяння здоров’ю людини” (співавтор П. Лузан) авторський внесок полягає в аналізі міжнародних заходів Всесвітньої організації охорони здоров’я, спрямованих на збереження здоров’я людини. У статтях “Порівняльна характеристика фізичного розвитку дітей та підлітків промислового міста за 10-річний період”, “Фізичний розвиток дітей та підлітків різних промислових міст Сумської області” (співавтори Л. Басанець, О. Іванова) автором проаналізовано тенденції та рівні фізичного розвитку дітей і підлітків.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були оприлюднені на наукових і науково-практичних конференціях та семінарах різних рівнів – *міжнародних*: “Адаптаційні можливості дітей та молоді” (Одеса, 2006, 2008, 2010), “Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка” (Суми, 2007), “Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту і туризму” (Білорусь, Мозирь, 2008), “Культура здоров’я” (Херсон, 2008, 2010), “Туризм у соціокультурному розвитку особистості” (Глухів, 2009), “Освіта і здоров’я” (Суми, 2012); *всеукраїнських*: “Ідеї, реалії та перспективи педагогічних інновацій: філософія, психологія, методика” (Суми, 2006), “Медико-біологічні та соціально-педагогічні аспекти збереження здоров’я людини” (Трускавець, 2008), “Освіта і здоров’я: формування здоров’я дітей, підлітків та молоді в умовах навчального закладу” (Суми, 2008, 2010), “Актуальні проблеми технологічної та професійної освіти” (Херсон, 2008), “Здорове довкілля – здорова нація” (Бердянськ, 2008), “Цінності особистості у контексті викликів сучасності” (Київ, 2009), “Моніторинг здоров’я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів” (Харків, 2009), “Інноваційні методики у професійній підготовці кваліфікованих робітників” (Київ, 2009), “Виховання особистості: погляд крізь духовність” (Київ, 2010), “Формування здорового способу життя учнів ПТНЗ” (Київ, 2010), “Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти” (Суми, 2010), “Виховання дітей та учнівської молоді в соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів” (Київ, 2011), “Освіта і здоров’я: екологія дитинства” (Євпаторія, 2011), “Педагогіка здоров’я” (Харків, 2011); *обласних*: “Методика викладання спецкурсу “Здоровий спосіб життя”” (Вінниця, 2010), “Науково-методичне забезпечення модернізації професійно-технічної освіти в регіоні” (Ромни, 2010), “Школа сприяння здоров’ю як інноваційна здоров’яспрямована діяльність” (Суми, 2011), “Педагогічна діяльність ПТНЗ щодо формування здорового способу життя учнівської молоді” (Полтава, 2011), “Організація і проведення професійно-виробничого навчання” (Суми, 2011), “Використання інноваційних технологій в управлінні закладом освіти” (Суми, 2011), “Використання інноваційних систем виховання учнівської молоді в роботі класного керівника” (Хотінь, 2011),

“Навчально-оздоровчий збір лідерів учнівського самоврядування та обдарованої молоді професійно-технічних навчальних закладів” (Синівка, 2011).

Результати дослідження обговорювалися на щорічних звітних конференціях Інституту професійно-технічної освіти (2007–2008 рр.), на засіданнях лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПН України (2009–2010 рр.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи знайшли відображення у 55 публікаціях (із них одноосібні – 47), у тому числі: 1 монографія, 23 статті у наукових фахових виданнях, 3 навчально-методичних видання, 19 – у матеріалах конференцій, 9 – в інших публікаціях.

Кандидатська дисертація “Взаємозв’язок між змінами фосфоліпідного складу легень і біомеханікою дихання при гіпоксії” за спеціальністю 03.00.13 – фізіологія людини та тварин захищена в Інституті фізіології імені О. О. Богомольця НАН України у 1993 р. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (538 найменувань, з них – 12 латиницею) і додатків на 33 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 490 сторінок, з них 392 сторінки основного тексту. Дисертація містить 43 таблиці, 28 рисунків на 34 сторінках (з них дві таблиці та один рисунок на 4 повних сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми; визначено мету, задачу, загальну і часткові гіпотези, об’єкт, предмет, методи дослідження; представлено концепцію, методологічні і теоретичні основи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження, особистий внесок здобувача, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **“Теоретичні засади формування ціннісного ставлення до здоров’я в учнів професійно-технічних навчальних закладів”** – здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, розкрито наукові підходи до виховання особистості майбутнього кваліфікованого робітника у контексті формування ціннісного ставлення до здоров’я, визначено сутність поняття “діяльність, спрямована на збереження, зміцнення та формування здоров’я” і запропоновано називати її “здоров’яспрямована діяльність”, уточнено сутність поняття “ціннісне ставлення до здоров’я”, схарактеризовано структуру ціннісного ставлення до здоров’я, обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості ціннісного ставлення до здоров’я, проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід щодо формування ціннісного ставлення до здоров’я в учнів.

Проблема формування особистості, зокрема майбутнього кваліфікованого робітника, визначена науковцями як одна із найважливіших на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства. У роботах А. Беляєвої, Є. Бондаревської,

В. Гінецінського, В. Кременя, Н. Ничкало, В. Огнев'юка закладено теоретико-методологічні основи її дослідження. Відповідно до них особистісно орієнтований підхід вважаємо за провідний під час розроблення питань, які стосуються формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Теоретичну основу дисертації становлять положення теорії цінностей (В. Василенко, М. Каган, В. Тугарінов, А. Ручка) та теорії ставлень (В. М'ясищев), наукові узагальнення щодо розвитку особистості у процесі діяльності (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн), сутності виховання як формування системи цінностей (І. Бех, О. Савченко, В. Сластьонін).

Важливим для нашого дослідження є трактування поняття “цінність”, яке у психолого-педагогічній літературі розглядається на підставі трьох основних підходів: як соціальна проблема (Т. Бутківська, А. Ручка та інші); як психологічна проблема (Г. Балл, І. Бех та інші); як педагогічна проблема (О. Вишневський, О. Савченко, С. Сичов та інші). У педагогічних дослідженнях найчастіше послуговуються психологічним трактуванням цінності. Отже, під “цінностями” розуміємо елементи морально-духовного виховання, загальної культури людини, які визначають її ставлення до суспільства, довкілля, інших людей, самого себе (І. Бех). Цінність здоров'я для особистості передбачає ціннісне ставлення до нього.

На основі аналізу теорії і практики навчально-виховної діяльності, яка спрямована на збереження, зміцнення та формування здоров'я вихованців, характеристики понять “збереження здоров'я”, “зміцнення здоров'я” та “формування здоров'я” і “діяльність, спрямована на збереження, зміцнення й формування здоров'я” запропоновано і обґрунтовано поняття “здоров'яспрямована діяльність”. Теоретичним підґрунтям цього поняття виступає філософське, психологічне та педагогічне трактування діяльності.

Під *здоров'яспрямованою діяльністю* розуміємо сукупність планомірних освітніх дій та заходів, зосереджених на збереженні й зміцненні здоров'я учнів шляхом формування в них ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших.

Відповідно до положень теорії ставлень та результатів наукових досліджень проблеми формування ставлень особистості, ставлення – це система індивідуальних, вибіркового, свідомих зв'язків особистості з дійсністю, які відображають взаємозалежність потреб особистості з предметами, об'єктами та явищами навколишнього світу й утворюються на основі життєвого досвіду з урахуванням перспективи. З'ясовано, що до поняття “ставлення” науковці психолого-педагогічного напрямку підходять з трьох позицій:

- 1) в основі тлумачення – загальне визначення ставлення відповідно до теорії В. М'ясищева (Д. Лоранський, Л. Водогрєєва, В. Кабаєва, Г. Нікіфоров та інші);
- 2) ставлення характеризують через його компоненти (Т. Андрющенко, С. Белова, І. Журавльова, О. Масалова);
- 3) ставлення виражають через споріднені психічні утворення (Н. Зимівець, О. Колонькова, В. Лаппо, В. Марущак, О. Потужній, К. Шевчук та інші).

Ураховуючи положення теорії ставлень та зазначені наукові розвідки, уточнено зміст поняття “*ціннісне ставлення до здоров'я*” як системне й динамічне

психічне утворення особистості на основі сукупності знань про здоров'я, емоційно-ціннісної сфери, що обов'язково відображається та реалізується у свідомо обраному способі життя.

Спираючись на результати досліджень ставлень та зважаючи на компоненти ціннісного ставлення до здоров'я (когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий), нами визначено його критерії та показники: *знання про здоровий спосіб життя* (знання про складові здоров'я, здорового способу життя, про вплив різноманітних факторів на здоров'я людини, самооцінка здоров'я на основі уявлень і знань), *ціннісні орієнтації* (інтерес до проблем здоров'я, місце здоров'я в ієрархії життєвих цінностей учня, прояв емоцій і мотивів особистості щодо її здоров'я, способу життя та діяльності щодо збереження і зміцнення здоров'я, потреба у збереженні та зміцненні здоров'я), *здоров'язбережувальна поведінка* (дотримання норм і правил здорового способу життя, саморегуляція вчинків щодо власного здоров'я, відповідальна поведінка щодо збереження і зміцнення здоров'я в побуті, навчанні, професійній діяльності). На підставі критеріїв ціннісного ставлення до здоров'я та їхніх показників визначено рівні сформованості (високий, середній, базовий та низький) та типи (життєтворчий, життєздатний, репродуктивний, споживацький) ціннісного ставлення до здоров'я.

Аналіз світової і вітчизняної практики формування ціннісного ставлення до здоров'я засвідчив, що здоров'яспрямована діяльність більшості країн світу складається з проектів, програм, заходів і дій, які мають превентивний характер. Ініціюються і виконуються вони як державними, так і недержавними організаціями на засадах міжгалузевої координації та співпраці, пристосування до місцевих умов і залучення до їх виконання організацій усіх рівнів. Під час розроблення програм і проектів, спрямованих на формування ціннісного ставлення до здоров'я, застосовуються переважно компетентнісний підхід та підхід емоційного сприйняття й розвитку навичок.

З'ясовано, що найбільш поширеними здоров'яспрямованими проектами в професійно-технічній освіті України є міжнародні та місцеві. Вважаємо, що для системи професійно-технічної освіти заслуговують на увагу Всеукраїнський фестиваль-конкурс "Молодь обирає здоров'я", програма "Сприяння просвітницькій роботі "рівний – рівному" серед молоді України щодо здорового способу життя", міжнародний проект німецького товариства технічного співробітництва GTZ (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit) "Профілактика ВІЛ/СНІДу в Східній Європі", що реалізований в Україні під назвою "Профілактика ВІЛ/СНІДу в Східній Європі: Регіональна програма з профілактики ВІЛ/СНІДу в робочому середовищі" та проект "Школи здоров'я у Європі" (Schools for Health in Europe), до 2007 р. відомий під назвою "Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю" (European Network of Health Promoting Schools). Дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів свідчить про недостатнє використання можливостей навчально-виховного та навчально-виробничого процесів ПТНЗ для цього напрямку виховної роботи.

У другому розділі – *“Концептуальні основи експериментальної педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров’я в учнів професійно-технічних навчальних закладів”* – проаналізовано сучасний стан формування ціннісного ставлення до здоров’я в ПТНЗ (результати констатувального етапу експерименту), визначено сукупність принципів формування ціннісного ставлення до здоров’я в учнів професійно-технічних навчальних закладів, обґрунтовано педагогічну систему формування ціннісного ставлення до здоров’я в учнів ПТНЗ, її структурну модель та педагогічні умови досліджуваного процесу; наведено методика оцінювання рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров’я в учнів ПТНЗ (на основі обчислення інтегральної оцінки).

Дослідження сучасного стану процесу формування ціннісного ставлення до здоров’я в учнів ПТНЗ передбачало з’ясування: місця здоров’я у системі життєвих цінностей учнів (методика *“Визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій”* (модифікація М. Рокіча), кластерний аналіз), залежності рангу цінності здоров’я в системі життєвих цінностей особистості від віку (моделювання), способу життя учнів (авторський опитувальник), стану їхнього фізичного здоров’я (викопіювання даних щорічних медичних обстежень), рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров’я (анкета *“Індекс ставлення до здоров’я”* С. Дерябо та В. Ясвіна, методика оцінювання рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров’я) та стану здоров’я спрямованої діяльності у ПТНЗ (експертна оцінка, аналіз педагогічної документації, опитування, спостереження, бесіда).

Експериментальною базою дослідження стали професійно-технічні навчальні заклади Вінницької області: Барський професійний будівельний ліцей, Вінницьке вище професійне училище (ВПУ) сфери послуг, Вінницький центр професійно-технічної освіти переробної промисловості, професійно-технічне училище № 14 смт. Вороновиця, ВПУ № 7 та № 11 м. Вінниці, Гушинецький ВПУ, ВПУ № 41 м. Тульчина, ВПУ № 42 м. Погребище, Гніванський професійний ліцей, Центр професійно-технічної освіти торгівлі та харчових технологій м. Вінниці, Жмеринське ВПУ, Кузьминецький професійний аграрний ліцей, Мазурівський аграрний центр професійно-технічної освіти, Немирівський професійний ліцей, Вінницький центр професійно-технічної освіти технологій та дизайну, професійно-технічне училище № 21 м. Калинівка, Хмільницький аграрний центр професійно-технічної освіти, Центр професійно-технічної освіти № 1 м. Вінниці, Вінницьке міжрегіональне ВПУ (усього 844 учні та 42 педагогічні працівники); Київської області: Ржищівський професійний ліцей, Катюжанське ВПУ № 21 (усього 68 учнів, 4 викладачі); Полтавської області: Кременчуцьке ВПУ № 7, Полтавський професійний ліцей транспорту, професійно-технічне училище № 10 м. Полтави (усього 242 учні, 24 викладачі); Сумської області: Міжрегіональний центр професійно-технічної освіти інноваційних технологій м. Суми, Сумський центр професійно-технічної освіти харчових технологій, торгівлі та ресторанного сервісу, Сумський професійний хіміко-технологічний ліцей, Сумське ВПУ будівництва і дизайну, Путивльський професійний ліцей, Сумський професійний ліцей будівництва та автотранспорту, Роменське ВПУ, Глухівський професійний ліцей, Сумський центр професійно-технічної освіти з дизайну та сфери послуг,

Лебединське ВПУ лісового господарства, Охтирський професійний ліцей (1018 учнів, 73 викладачі). Усього на різних етапах дослідженням було охоплено 2172 учні професійно-технічних навчальних закладів, 143 педагогічні працівники.

Для визначення ефективності педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів на базі цих закладів сформовано контрольну та експериментальну групи. До складу контрольної та експериментальної груп увійшло 524 учні (по 262 у кожній). Групи склалися методом добору пар (за статтю, віком, профілем та місцем навчання).

Під час визначення особливостей системи життєвих цінностей учнів професійно-технічних навчальних закладів і місця цінності здоров'я в ній з'ясовано, що метод ранжування (методика “Визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій” (модифікація М. Рокіча)) не дає змоги виявити складні нелінійні взаємозв'язки між цінностями. За допомогою кластерного аналізу визначено статусно-ієрархічну структуру життєвих цінностей учнів професійно-технічних навчальних закладів та її особливості порівняно з учнями загальноосвітніх навчальних закладів і студентами перших курсів вищих навчальних закладів. Так, учні ПТНЗ поцінують вище за школярів і студентів такі цінності, як кохання, вірних друзів, цікаву роботу, впевненість у собі; в учнів ПТНЗ спостерігається сформованість “ядра” ціннісної структури, виокремлення провідних цінностей; наявність у структурному резерві (ціннісній конфліктній зоні) цінностей, які забезпечують соціалізацію особистості, що свідчить про активність цього процесу в учнів ПТНЗ на відміну від їхніх однолітків, які навчаються у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах; окреме місце на периферії ієрархії цінностей учнів ПТНЗ посідає “цікава робота”, яка поєднує ціннісне ядро та структурний резерв, і перебуває на завершальній стадії формування в ієрархічній структурі цінностей.

За допомогою пакета STATISTICA 6.0 обчислено параметри моделі залежності рангу цінності “здоров'я” (y) від віку (x). Нами була обрана математична модель у вигляді полінома другого порядку: $y = a + bx + cx^2$. Встановлено, що параметри моделі мають такі значення: $a = -12,12$; $b = 1,70$; $c = -0,05$. У перебігу аналізу моделі знайдено значення віку, при якому функція набуває максимального значення, а саме $-x^* = 17,7$ років. Отже, найменшу цінність здоров'я має у 17–18 років.

Для визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів розроблено методику їх оцінювання. В її основу покладено системний підхід з використанням сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-аналітичних методів, які передбачають обчислення інтегральної оцінки ставлення до здоров'я (М. Антомонов, Т. Сааті). У перебігу розроблення методики використовувалася методологія експертного оцінювання ціннісного ставлення до здоров'я в учнів, яка ґрунтується на методі аналізу ієрархій та визначенні вагових коефіцієнтів інформаційних показників критеріїв ціннісного ставлення. Величина вагового коефіцієнта (ω) свідчить про значущість показника для процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я. Інтегральна оцінка ціннісного ставлення до здоров'я (IO ЦСЗ) обчислювалася на підставі загальної

суми результатів оцінювання $\sum_{i=1}^n x_i \omega_i$ показників усіх критеріїв за формулою середньозваженої арифметичної величини (1) з використанням тільки тих значень та їхніх вагових коефіцієнтів, що були визначені під час дослідження рівня сформованості ціннісного ставлення до здоров'я учня.

$$IO_{ЦСЗ} = \frac{x_1 \omega_1 + x_2 \omega_2 + x_3 \omega_3 + x_4 \omega_4 + x_5 \omega_5 + x_6 \omega_6 + x_7 \omega_7 + x_8 \omega_8 + x_9 \omega_9}{\omega_1 + \omega_2 + \omega_3 + \omega_4 + \omega_5 + \omega_6 + \omega_7 + \omega_8 + \omega_9}, \quad (1)$$

де $x_1, x_2 \dots x_9$ – оцінки в балах обраних показників критеріїв ціннісного ставлення до здоров'я;

$\omega_1, \omega_2 \dots \omega_9$ – вагові коефіцієнти показників критеріїв ціннісного ставлення до здоров'я: знання про складові здоров'я, здорового способу життя, про вплив різноманітних факторів на здоров'я людини ($\omega_1=0,17$), самооцінка здоров'я на основі уявлень і знань ($\omega_2=0,15$), інтерес до проблем здоров'я ($\omega_3=0,14$), місце здоров'я в ієрархії життєвих цінностей учня ($\omega_4=0,13$), прояв емоцій і мотивів особистості щодо її здоров'я, способу життя та діяльності щодо збереження і зміцнення здоров'я ($\omega_5=0,14$), потреба у збереженні та зміцненні здоров'я ($\omega_6=0,15$), дотримання норм і правил здорового способу життя ($\omega_7=0,19$), саморегуляція вчинків щодо власного здоров'я ($\omega_8=0,22$), відповідальна поведінка щодо збереження і зміцнення здоров'я в побуті, навчанні, професійній діяльності ($\omega_9=0,24$).

Рівень сформованості ціннісного ставлення до здоров'я визначався шляхом зіставлення одержаної інтегральної оцінки ціннісного ставлення до здоров'я учня з показниками таблиці інтегральних оцінок рівнів ціннісного ставлення до здоров'я (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів

Інтегральна оцінка сформованості ціннісного ставлення до здоров'я	Рівень сформованості ціннісного ставлення до здоров'я	Якісна оцінка рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я
менше 0,25	I	низький
0,25–0,5	II	базовий
0,51–0,75	III	середній
більше 0,75	IV	високий

У результаті визначено такі рівні сформованості ціннісного ставлення до здоров'я: високий, середній, базовий та низький.

Високий рівень сформованості ціннісного ставлення до здоров'я свідчить про ґрунтовні системні знання учня з основ здоров'я, зокрема чітке розуміння сутності здоров'я як інтегративного феномену, складових здоров'я, фізичного і психічного

розвитку, основ життєдіяльності організму людини, які необхідні для усвідомлення потреби у дотриманні здорового способу життя, самостійний пошук інформації, яка стосується збереження здоров'я, про адекватну самооцінку здоров'я, про значний інтерес до проблематики здоров'я людини, про провідне місце здоров'я в ієрархії життєвих цінностей особистості, усвідомлення значення здорового способу життя, здоров'я та його залежності від дій самої людини, прояв позитивних емоцій та мотивів у перебігу занять фізичною культурою і спортом, сформовану потребу в збереженні та зміцненні власного здоров'я, про дотримання норм і правил здорового способу життя, відповідальну поведінку щодо збереження власного здоров'я і здоров'я оточуючих, систематичну саморегуляцію вчинків на користь тих, що спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я.

Середній рівень сформованості ціннісного ставлення до здоров'я учня забезпечується базовими знаннями про здоров'я та його складові, здоровий спосіб життя, про вплив різноманітних факторів на здоров'я людини, адекватною або дещо завищеною самооцінкою здоров'я, інтересом до питань збереження і зміцнення здоров'я, місцем здоров'я серед трійки провідних цінностей особистості, не завжди вираженим усвідомленням необхідності збереження здоров'я, середньо вираженою потребою в збереженні та зміцненні здоров'я, дотриманням норм і правил здорового способу життя в більшості випадків, як правило, відсутністю шкідливих звичок, здебільшого відповідальною поведінкою щодо власного здоров'я та здоров'я оточуючих і переважною саморегуляцією вчинків щодо збереження здоров'я.

Базовий рівень сформованості ціннісного ставлення до здоров'я учня проявляється здебільшого мозаїчним характером знань про здоров'я та його складові, здоровий спосіб життя, життєдіяльність організму, вплив різноманітних факторів на здоров'я людини, середнім або низьким інтересом до проблем здоров'я, переважно неадекватною самооцінкою здоров'я, середнім місцем здоров'я в системі життєвих цінностей особистості, слабким усвідомленням необхідності збереження здоров'я, несформованою потребою у збереженні та зміцненні здоров'я, в учнів спостерігаються порушення норм і правил здорового способу життя, часто наявні такі шкідливі звички, як тютюнопаління та лихослів'я, відмічається недостатня саморегуляція вчинків щодо збереження здоров'я та залежність поведінки від зовнішніх обставин, зокрема мікросоціального оточення.

Для учнів із *низьким рівнем* сформованості ціннісного ставлення до здоров'я характерні або ситуативний інтерес до проблем збереження здоров'я, або його відсутність, фрагментарні знання щодо основ здоров'я та життєдіяльності організму, неадекватне оцінювання власного здоров'я, неусвідомлення значення здоров'я для людини. Учні з таким рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я вважають, що в їхніх захворюваннях і негараздах винні екологія, погода, батьки й інші причини. Серед цінностей особистості здоров'я не посідає високого місця (можливі винятки), а спосіб життя, як правило, обумовлюється зовнішніми обставинами.

Відповідно до рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів виокремлено чотири типи ціннісного ставлення до здоров'я: низькому рівню

ціннісного ставлення до здоров'я відповідає споживацький тип, базовому – репродуктивний, середньому – життєздатний, високому – життєтворчий.

З'ясовано, що більшість учнів ПТНЗ має низький рівень сформованості ціннісного ставлення до здоров'я (50,82 %). Учні з базовим рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я виявлено 29,12 %, із середнім – 17,14 %, із високим – 2,91 %. Установлено, що провідними причинами цього є: недостатня розробленість теоретичних і методичних засад формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, недостатнє застосування методів активізації пізнавальної активності учнів, сучасних форм і засобів для формування ціннісного ставлення до здоров'я, недостатня підготовленість педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів до здоров'яспрямованої діяльності, низька активність учнівського самоврядування у процесі формування ціннісного ставлення до здоров'я.

Враховуючи сучасний стан здоров'яспрямованої діяльності у професійно-технічних навчальних закладах, доцільність застосування визначених наукових підходів, сукупність принципів, що зумовлюють сутність і особливість формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ представлено в концепції. Зміст концепції ґрунтується на положенні про цілісність здоров'я та взаємозв'язок його складових (фізичної, психічної, соціальної та духовної).

Обґрунтовано створення педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, в якій враховано особливість формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів, що зумовлена професійним навчанням учнів (формуванням у них професійного динамічного стереотипу). Згідно із сучасними трактуваннями, під “педагогічною системою” розуміють полікомпонентне утворення, яке складається з багатьох взаємодіючих і взаємодоповнюючих частин. Розгляд формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів як системного елемента у навчально-виховному та навчально-виробничому процесах ПТНЗ дозволило визначити складові педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів: мету, концепцію, засоби керування, діагностики та оцінювання процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я, зміст формування ціннісного ставлення до здоров'я, форми, методи і засоби, суб'єкта, об'єкта, очікуваний результат. Головним суб'єктом і об'єктом педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я, як і інших педагогічних систем, є учень професійно-технічного навчального закладу. Суб'єктами формування ціннісного ставлення до здоров'я також є педагогічні працівники професійно-технічних навчальних закладів (викладачі, майстри виробничого навчання, старші майстри виробничого навчання, інструктори виробничого навчання, методисти, практичні психологи, соціальні педагоги, керівники фізичного виховання, вихователі, керівники професійно-технічних навчальних закладів, їх заступники). Ключові ознаки педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я: цілісність, складність, цілеспрямованість та ціннісна орієнтованість на здоров'я.

Усі компоненти педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я пов'язані між собою в структуру, яка відповідає уявленням теорії функціональних систем щодо архітекtonіки функціональної системи поведінкового рівня (П. Анохін). Так, аферентному синтезу функціональної системи поведінкового рівня в педагогічній системі формування ціннісного ставлення до здоров'я відповідає аналіз стану здоров'я спрямованої діяльності у професійно-технічному навчальному закладі, визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів. На підґрунті одержаних даних приймається рішення щодо необхідності впровадження (корекції) педагогічної системи. Акцептор результату дії представлений у запропонованій педагогічній системі плануванням і передбаченням результату, який акумулюється в її меті. Організація й управління педагогічною системою формування ціннісного ставлення до здоров'я, виконавчі дії аналогічні стадії еферентного синтезу в функціональній системі поведінкового рівня; оцінювання одержаних результатів і їх порівняння з очікуваннями – оцінці досягнутого результату і зворотній аферентації.

Мета педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я як підсистеми загальної системи виховання учнів професійно-технічних закладів полягає у формуванні в них ціннісного ставлення до здоров'я, підвищенню рівнів його сформованості.

Загальними *принципами* формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів визначено такі: гуманізму, природовідповідності, культуровідповідності, неперервного загального та професійного розвитку особистості. Специфічними – принципи зв'язку виховання з життям і виробничою практикою, соціальної відповідності, превентивності, вільного вибору.

Зміст, форми, методи і засоби системи акумулюються у *педагогічних умовах* формування ціннісного ставлення до здоров'я, якими означено: 1) створення здоров'ясприятливого освітнього середовища, що вимагає відповідності матеріально-технічної бази та санітарно-гігієнічних умов державним нормативним документам; забезпечення вимог для проведення тренінгів й організованого дозвілля учнів ПТНЗ; організації навчально-виховного та навчально-виробничого процесів за комбінованою моделлю навчання, якою передбачено валеологізацію предметів загальноосвітньої, загальнопрофесійної, професійно-теоретичної, професійно-практичної підготовки і проведення спецкурсу, присвяченого питанням здоров'я і здорового способу життя; застосування методів, адекватних віковим і психофізіологічним особливостям учнів ПТНЗ, розвитку гуманістичних й демократичних взаємовідносин між учасниками навчально-виховного та навчально-виробничого процесів; 2) організація здоров'яспрямованої діяльності педагогічного колективу, що передбачає підтримку педагогічними працівниками професійно-технічних навчальних закладів здоров'яспрямованої діяльності, їх психологічну готовність демонструвати переваги здорового способу життя під час здоров'яспрямованої діяльності, володіння знаннями, активними й інтерактивними методами формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, сучасними засобами навчання і виховання, методиками оцінювання рівнів сформованості

ціннісного ставлення до здоров'я учнів; 3) організація здоров'яспрямованої діяльності учнівського самоврядування, зокрема, ініціативність й активність в організації та проведенні здоров'яспрямованої діяльності як у професійно-технічному навчальному закладі, так і за його межами; участь більшості учнів у здоров'яспрямованих заходах навчальної групи та/або закладу; застосування проектної технології; дотримання традицій і правил професійно-технічного навчального закладу, зародження нових традицій, пов'язаних із збереженням, зміцненням та формуванням здоров'я учнів.

Структурна модель педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ базується на теоретичних положеннях концепції формування ціннісного ставлення до здоров'я і складається з концептуального, діагностичного та змістово-процесуального блоків (рис.). У структурній моделі відображено зв'язки між метою, суб'єктами, об'єктами, зазначеними блоками, педагогічними умовами формування ціннісного ставлення до здоров'я та результатом діяльності. Ядро концептуального блоку складають наукові підходи та принципи; діагностичного – компоненти, критерії, показники, рівні сформованості (типи) ціннісного ставлення до здоров'я, змістово-процесуального – науково-методичне забезпечення педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

У третьому розділі – **“Науково-методичне забезпечення педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів”** – обґрунтовано методику формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ: зміст, методи, форми і засоби педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я.

Спираючись на дослідження Н. Гонтаровської, Г. Ковальова, В. Лебедевої, В. Панова, В. Рубцова, А. Савенкова, В. Слободчикова, В. Ясвіна та враховуючи значення освітнього середовища у формуванні ціннісного ставлення до здоров'я в учнів, розглядаємо його як здоров'ясприятливе.

У структурі здоров'ясприятливого освітнього середовища виокремлено три компоненти: матеріально-технічний, освітній і комунікативний. До матеріально-технічного належить просторово-предметна достатність, санітарно-гігієнічні умови утримання матеріально-технічної бази навчального закладу, рівень оснащення засобами сучасних інформаційних технологій (наявність персональних комп'ютерів, мультимедійних комплексів, мережі Інтернет тощо); до освітнього – зміст навчання й виховання, методи й форми навчання й виховання; до комунікативного – взаємовідносини між учнівським і педагогічним колективами, взаємовідносини усередині кожного з колективів. Отже, під *здоров'ясприятливим освітнім середовищем* розуміємо трикомпонентну систему впливів, умов і вимог, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я всіх суб'єктів навчально-виховного та навчально-виробничого процесів, формування у них ціннісного ставлення до здоров'я.

Для реалізації процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів в умовах педагогічної системи необхідно забезпечити:

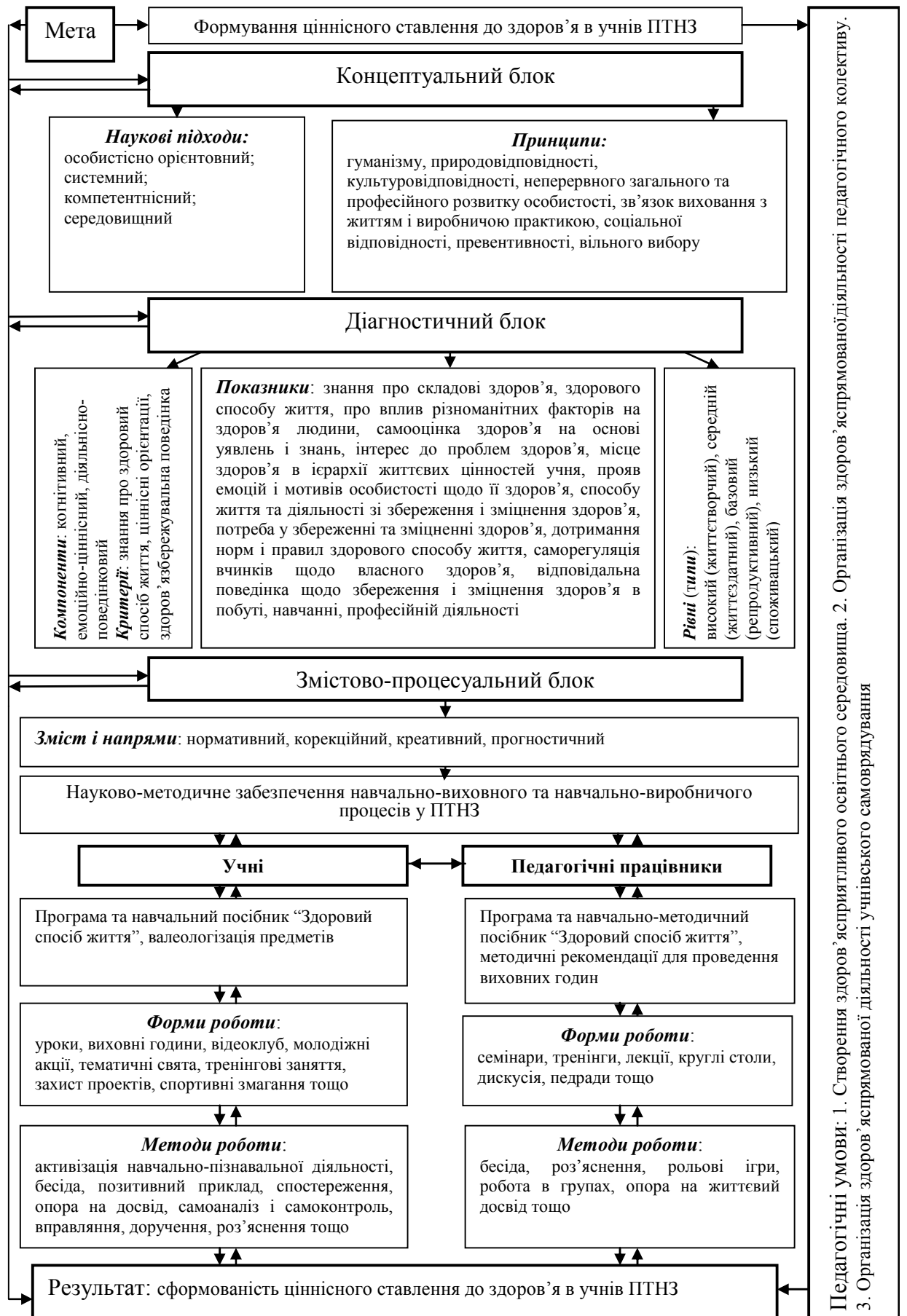

Рис. Структурна модель педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ

– відповідність змісту сучасним особливостям поведінки учнів, їхнім життєвим цінностям, обраній професії, інтересам і потребам та адаптацію змісту до реальних потреб учнівського колективу конкретного професійно-технічного навчального закладу;

– застосування методів активізації пізнавальної активності (активних та інтерактивних методів навчання і виховання) для стимулювання і реалізації інтелектуального й творчого потенціалу учнів, їхнього особистісного досвіду;

– створення педагогічних умов формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ для набуття ними досвіду здорового способу життя та професійного динамічного стереотипу здоров'язбережувального характеру.

Відповідно до функцій виховання у становленні особистості зміст педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ реалізовувався у таких напрямках:

– нормативний – забезпечує засвоєння норм і традицій збереження здоров'я, які зумовлюються соціокультурним рівнем розвитку суспільства. У зміст здоров'яспрямованої діяльності закладені норми, правила і стереотипи поведінки, визнані в суспільстві, які реалізуються через дотримання традицій і правил професійно-технічного навчального закладу, валеологізацію предметів загальноосвітньої, загально професійної, професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки;

– корекційний – допомагає зосередити процес формування ціннісного ставлення до здоров'я на конкретних проблемах учнів ПТНЗ, які стосуються когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового компонентів ставлення до здоров'я; реалізується через можливості набуття особистісного досвіду учнями у перебігу навчально-виховних ситуацій, розвиток міжсекторальної взаємодії педагогів, психологів, лікарів, правників;

– креативний – сприяє прояву ініціативності та активності учнів у здоров'яспрямованій діяльності ПТНЗ; реалізується через зародження нових традицій, пов'язаних із збереженням, зміцненням та формуванням здоров'я учнів, залучення учнів до організації здоров'яспрямованої діяльності;

– прогностичний – забезпечує змістове наповнення процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я такими знаннями, вміннями та навичками, які сприятимуть збереженню та зміцненню здоров'я в учнів ПТНЗ у майбутньому під час виконання професійних обов'язків та у повсякденному житті; реалізується через активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, валеологізацію предметів професійно-практичної підготовки.

Зміст педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я реалізовувався шляхом упровадження спецкурсу “Здоровий спосіб життя” та валеологізації предметів загальноосвітньої, загальнопрофесійної, професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки.

Для спецкурсу “Здоровий спосіб життя”, що розрахований на один рік навчання у ПТНЗ, загальним обсягом 35 годин (із них 4 години резервні) розроблено відповідну навчальну програму. Програмою, яка втілює стратегію й тактику педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я, передбачено

три розділи: “Психічне та духовне здоров’я”, “Фізичне здоров’я” і “Соціальне здоров’я”. Мета першого розділу – сприяти формуванню особистісних життєвих цінностей і ставлень в учнів ПТНЗ, адекватної самооцінки, самоповаги та поваги до інших людей. Другий розділ присвячено проблемам фізичного здоров’я, а саме: фізичного розвитку людини, харчування, рухової активності, статевого розвитку, особистої гігієни, профілактики шкідливих звичок, СНІДу та захворювань, що передаються статевим шляхом, інших “соціальних” захворювань, впливу професій на фізичне здоров’я. У третьому розділі об’єднано питання щодо соціального стану здоров’я молоді України та впливу комунікаційних засобів на фізичне і духовне здоров’я людини.

Валеологізацію предметів розуміємо як включення і актуалізацію інформації щодо збереження, зміцнення та формування здоров’я людини в їхній зміст. Визначено, що усі предмети мають можливості для валеологізації та реалізації змісту професійно-технічної освіти щодо формування ціннісного ставлення до здоров’я в учнів. Нами здійснено валеологізацію предметів “Біологія, основи екології”, “Хімія”, “Українська мова”, “Історія України”, “Інформатика та інформаційні технології”, “Основи правових знань”, “Охорона праці”, “Плодоовочівництво”, “Матеріалознавство”.

Організаційними формами процесу формування ціннісного ставлення до здоров’я визначено: уроки, виховні години, відеоклуб, молодіжні акції, тематичні свята. Методи виховання добиралися відповідно до логіки функціонування педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров’я в учнів ПТНЗ. Так, на уроках спецкурсу “Здоровий спосіб життя” використовувалися методи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, зокрема: робота у малих групах, робота у колі, мозковий штурм, дебати, рольові ігри, аналіз конкретної ситуації тощо. Ці методи застосовуються у тренінгах, що дозволяє назвати форму проведення занять спецкурсу “Здоровий спосіб життя” – урок-тренінг. Крім цього, застосовано методи вправління, створення навчально-виховуючих ситуацій, опори на власний досвід, самоаналізу, самооцінки і самоконтролю. Під час уроків-тренінгів спецкурсу “Здоровий спосіб життя” учні засвоювали знання про фізичне, психічне, соціальне та духовне здоров’я, про фактори, які впливають на здоров’я людини, усвідомлювали цінність здоров’я, оволодівали вміннями, які сприяють збереженню і зміцненню здоров’я у побуті та під час навчання.

На виховних годинах, присвячених питанням раціонального харчування, особистої гігієни, репродуктивного здоров’я, вживання слабкоалкогольних напоїв, тютюнопаління, лихослів’я тощо, найчастіше застосовувалися такі методи: розповідь, бесіда, переконування, позитивного прикладу, громадської думки, доручення. На засіданнях відеоклубу, де переглядали та обговорювали художні фільми, науково-пізнавальні програми, ефективними виявилися методи спостереження, бесіди, емоційного впливу, ціннісно-сміслових порад, аналізу конкретної ситуації, роз’яснення.

Практично у всіх масових формах роботи використовувалися аудіовізуальні засоби навчання і виховання: художні та документальні фільми, науково-пізнавальні програми, відеофрагменти, фото, музичний супровід. Це урізноманітнює структуру

форм проведення процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я, дало змогу зробити їх емоційно насиченими. Для демонстрування відеоматеріалів найчастіше застосовували комп'ютерні презентації, створені за допомогою програми PowerPoint, що входить до складу офісного пакета Microsoft Office.

Зміст, форми та засоби здоров'яспрямованої діяльності учнівського колективу удосконалено через спрямування роботи органів учнівського самоврядування на формування ціннісного ставлення до здоров'я. Діяльність учнівського самоврядування забезпечувала поінформованість учнів з питань фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я, усвідомлення ролі рухової активності, раціонального харчування, звичок, особистої гігієни, умов праці та відпочинку для збереження й зміцнення фізичного здоров'я, емоцій, життєвих цінностей, мотивів поведінки, особливостей спілкування і взаємовідносин. Під час цієї діяльності учні оволодівали загальнолюдськими і національними цінностями, у них формувалися мотиви на збереження, зміцнення власного здоров'я та здоров'я інших, вони вчилися цінувати духовний світ людини, усвідомлювали переваги здорового способу життя. Визначений нами зміст здоров'яспрямованої діяльності учнівського самоврядування забезпечував розвиток рефлексії в учнів, особистої відповідальності за здоров'я, їхніх взаємовідносин з однолітками, старшими та молодшими за віком людьми, встановлення гуманістичних і демократичних взаємовідносин в учнівському колективі та між учнівським і педагогічним колективами, дотримання навичок здорового способу життя, саморегуляцію вчинків.

Діяльність учнівського самоврядування організовувалася на основі проектної технології (П. Вербицька, І. Єрмаков, В. Кириченко, О. Коберник, Є. Полат та інші). У наших дослідженнях для організації здоров'яспрямованої діяльності учнів у ПТНЗ добре зарекомендувала себе чотирьохетапна структура реалізації проекту: пошуковий, підготовчий, технологічний та заключний етапи. Тематика майбутніх проектів визначалася шляхом мозкового штурму, який проводився на початку навчального року серед лідерів учнівського самоврядування. Робочі групи формувалися за принципом добровільності й врахування індивідуальних здібностей і можливостей учня для виконання проекту. Істотне значення для організації здоров'яспрямованої діяльності учнівського самоврядування за проектною технологією має підготовка учнів-лідерів до управління процесом вибору, створення і реалізації проекту. У нашому дослідженні навчання учнів здійснювалося на тренінгу "Створи власний проект", який розрахований на сім занять і ставить за мету підготовку власного проекту та його презентацію.

На основі теоретичних досліджень і результатів аналізу практичного досвіду узагальнено вміння і навички, які необхідні педагогічним працівниками ПТНЗ для ефективної здоров'яспрямованої діяльності. Серед них провідними визнано такі: виявляти єдність завдань, мети, способів, умов, результатів навчально-виховного та навчально-виробничого процесів, розуміти зв'язки між складовими навчально-виховного та навчально-виробничого процесів і важливість інтеграції здоров'яспрямованої діяльності в кожному з них; аналізувати соціальні, психологічні та вікові особливості учнівського контингенту для їхнього урахування в навчально-

виховному та навчально-виробничому процесам, зокрема й у процесі формування ціннісного ставлення до здоров'я; орієнтуватися у сучасних проблемах професійно-технічної освіти та вміти застосовувати психолого-педагогічні досягнення для формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів; використовувати свій творчий потенціал і практичний досвід у процесі формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ; налагоджувати та розвивати гуманістичні взаємовідносини з учнями та колегами; вміти інтегрувати знання, уміння й навички, спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я, формування ціннісного ставлення до здоров'я, у зміст свого предмету та виховну роботу; мотивувати учнів до здоров'яспрямованої діяльності й сприяти формуванню у них потреби у здоров'ї та здоровому способі життя; володіти сучасними інформаційними засобами навчання й виховання; застосовувати дієві методи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ; навчати учнів основ проектної діяльності у контексті формування ціннісного ставлення до здоров'я; заохочувати учнів до рефлексії, самовиховання, самоконтролю з урахуванням їхніх індивідуальних, статевовікових і соціокультурних особливостей; об'єктивно оцінювати вплив соціального оточення та враховувати його під час організації здоров'яспрямованої діяльності у ПТНЗ.

У четвертому розділі – **“Дослідно-експериментальна перевірка ефективності педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів”** – представлено організацію і методику проведення дослідно-експериментальної роботи, хід впровадження педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в професійно-технічні навчальні заклади, узагальнено результати формувального етапу експерименту.

У перебігу впровадження педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ використано такий алгоритм дій: діагностика рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів та обґрунтування педагогічних умов формування ціннісного ставлення до здоров'я; з'ясування недоліків у забезпеченні цих умов; прийняття рішення щодо плану створення здоров'ясприятливого освітнього середовища, організації здоров'яспрямованої діяльності педагогічного колективу та учнівського самоврядування (створення усіх визначених нами педагогічних умов формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ); здійснення зворотного зв'язку для можливої корекції щодо забезпечення педагогічних умов формування ціннісного ставлення до здоров'я у перебігу реалізації педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ.

Ефективність педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ експериментально перевірялася за рівнем розбіжності між досліджуваними характеристиками в учнів експериментальної та контрольної груп з використанням критерію χ^2 .

На констатувальному етапі експерименту встановлено, що більшість учнів контрольної та експериментальної груп характеризується низьким, базовим та середнім рівнями сформованості ціннісного ставлення до здоров'я. Так, у контрольній групі учнів із низьким рівнем сформованості ціннісного ставлення до

здоров'я виявлено 48,3 %, із базовим – 29,9 %, із середнім – 18,8 %; в експериментальній – 53,4 %, 28,4 %, 15,5 % відповідно (статистично вірогідна різниця між групами відсутня) (табл. 2). У сформованості критеріїв ціннісного ставлення до здоров'я в учнів контрольної та експериментальної групи статистично вірогідної різниці також не виявлено.

Таблиця 2

**Рівні сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів
контрольної та експериментальної груп, %**

Рівні сформованості ціннісного ставлення до здоров'я	Контрольна група			Експериментальна група		
	Констатувальний етап	Формувальний етап	Динаміка	Констатувальний етап	Формувальний етап	Динаміка
Низький	48,3	39,9	-8,4	53,4	21,1* ⁺	-32,3
Базовий	29,9	32,2	2,3	28,4	30,5	2,1
Середній	18,8	19,9	1,1	15,5	29,1* ⁺	13,6
Високий	3,1	8,0	4,9	2,7	19,4* ⁺	16,7

* – $p < 0,05$ між даними експериментальної групи на констатувальному та формувальному етапах експерименту;

⁺ – $p < 0,05$ між даними контрольної та експериментальної груп на формувальному етапі експерименту

Аналіз результатів щодо сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ наприкінці формувального етапу експерименту свідчить про позитивні зрушення. Встановлено, що найбільш суттєві зміни спостерігалися в учнів експериментальної групи. Так, частка учнів із низькою сформованістю критерію “Знання про здоровий спосіб життя” зменшилася на 23,31 %, “Ціннісні орієнтації” – на 12,84 %, “Здоров'язбережувальна поведінка” – на 20,61 %; частка учнів із високою сформованістю критерію “Знання про здоровий спосіб життя” збільшилася на 23,64 %, “Ціннісні орієнтації” – на 15,54 %, “Здоров'язбережувальна поведінка” – на 16,89 %.

За допомогою критерію χ^2 підтверджено наявність вірогідної різниці ($p < 0,05$) в сформованості критерію “Знання про здоровий спосіб життя” та “Здоров'язбережувальна поведінка” між учнями контрольної та експериментальної груп наприкінці формувального етапу експерименту. Незважаючи на позитивні зрушення у змінах сформованості критерію “Ціннісні орієнтації” в учнів експериментальної групи, вірогідної різниці, порівняно з учнями контрольної, не виявлено ($p > 0,05$).

Серед учнів експериментальної групи відбулося зменшення частки учнів із низьким рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я на 32,3 % ($p < 0,05$), що є найбільшим зрушенням порівняно зі змінами чисельності учнів з іншими

рівнями сформованості ціннісного ставлення до здоров'я. Незначні зміни у чисельності характерні для групи учнів із базовим рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я. Учнів із середнім і високим рівнями сформованості ціннісного ставлення до здоров'я стало більше на 13,6 % ($p < 0,05$) та 16,7 % ($p < 0,05$) відповідно. Отже, аналіз процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів експериментальної групи дає змогу стверджувати, що впровадження педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я найбільше вплинуло на учнів ПТНЗ із низьким і базовим рівнями сформованості ціннісного ставлення до здоров'я.

Серед учнів контрольної групи в умовах традиційної організації навчально-виховного та навчально-виробничого процесів також спостерігалися позитивні, але не вірогідні зміни в контексті сформованості у них критеріїв ціннісного ставлення до здоров'я. Так, відбулося зменшення чисельності осіб із низькою сформованістю всіх критеріїв ціннісного ставлення до здоров'я: “Знання про здоровий спосіб життя” – на 2,43 % ($p > 0,05$), “Ціннісні орієнтації” – на 3,47 % ($p > 0,05$), “Здоров'язбережувальна поведінка” – на 6,25 % ($p > 0,05$).

Це пояснює незначне збільшення в контрольній групі частки учнів із базовим (на 2,3 %, $p > 0,05$), середнім (на 1,1 %, $p > 0,05$) та високим (на 4,9 %, $p > 0,05$) рівнями сформованості ціннісного ставлення до здоров'я. Учнів із низьким рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я стало менше на 8,4 % ($p > 0,05$).

Перевірку ефективності педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я у цілісному поєднанні всіх її елементів виконано за допомогою дисперсійного аналізу, який дав змогу встановити, що зрушення у вибірках відбулися під впливом зовнішнього фактора, а саме – педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я. Для нульової гіпотези нашого дослідження було зроблено припущення, що різниця, яка спостерігається між сформованістю ціннісного ставлення до здоров'я і його критеріями в учнів контрольної та експериментальної груп, викликана випадковими факторами і не є результатом впливу розробленої нами педагогічної системи. Міжгрупові середні показники і дисперсії обчислювалися за допомогою програми STATISTICA 6.0. Вірогідна різниця встановлювалася шляхом порівняння F-критерію емпіричного з F-критерієм критичним. Результати дисперсійного аналізу свідчать про те, що вплив педагогічної системи на рівні сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів є вірогідним ($p < 0,05$).

Результати формувального етапу експерименту підтвердили правильність висунутої гіпотези.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано розв'язання наукової проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів, що виявляється в обґрунтуванні теоретичних засад процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я та розробленні й експериментальній перевірці педагогічної системи формування

ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Результати дослідження підтвердили правомірність загальної та часткової гіпотез, засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених задач і є підставою для формулювання таких *висновків*:

1. Уточнено сутність понятійно-категоріального апарату дослідження, а саме змістові характеристики понять: “ціннісне ставлення до здоров'я” як системне й динамічне психічне утворення особистості на основі емоційно-ціннісної сфери, сукупності знань про здоров'я, що обов'язково відображається та реалізується у свідомо обраному способі життя, та “освітнє середовище” як здоров'ясприятливе середовище, під яким розуміємо трикомпонентну (матеріально-технічний, освітній та комунікативний) систему впливів, умов і вимог, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я всіх суб'єктів навчально-виховного та навчально-виробничого процесів, формування у них ціннісного ставлення до здоров'я.

На основі аналізу теорії і практики діяльності, спрямованої на збереження, зміцнення і формування здоров'я учнів у різних навчальних закладах, запропоновано та обґрунтовано поняття “здоров'яспрямована діяльність” як сукупність планомірних освітніх дій та заходів, зосереджених на збереженні й зміцненні здоров'я учнів шляхом формування в них ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших.

2. На основі психолого-педагогічних положень теорій цінностей, ставлення, педагогічних систем, особистісно орієнтованого виховання, розвитку особистості обґрунтовано концепцію формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів, зокрема: наукові підходи (особистісно орієнтований, системний, компетентнісний та середовищний); сукупність принципів формування ціннісного ставлення до здоров'я (гуманізму, природовідповідності, культуровідповідності, неперервного загального та професійного розвитку особистості, зв'язку виховання з життям і виробничою практикою, соціальної відповідності, превентивності, вільного вибору).

Концепція ґрунтується на положенні про цілісність здоров'я і обґрунтовує необхідність створення і забезпечення функціонування педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Відповідно до концепції, знання, уміння і навички, необхідні для формування ціннісного ставлення до здоров'я структуровано у такі блоки: інформаційний – про цілісність здоров'я та існування його складових, механізми функціонування організму, закономірності впливу способу життя, суспільства, факторів довкілля на здоров'я, актуальні проблеми, які стосуються здоров'я учнів, та шляхи їх розв'язання; аксіологічний – про цінність здоров'я; нормативний – про прийняті у суспільстві норми та правила здорового способу життя, правила охорони праці на виробництві, які забезпечують збереження і зміцнення здоров'я; прогностичний – про існування поведінкових стратегій у різних життєвих та виробничих ситуаціях для збереження здоров'я; практичний – про форми, методи і засоби розв'язання проблем, які стосуються здоров'я учнів; креативний – про знання, вміння і навички, які застосовуються творчо для збереження, зміцнення і формування здоров'я.

3. Охарактеризовано критерії та показники ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів: знання про здоровий спосіб життя (знання про складові здоров'я, здорового способу життя, про вплив різноманітних факторів на здоров'я людини, самооцінка здоров'я), ціннісні орієнтації (інтерес до проблем здоров'я, місце здоров'я в ієрархії життєвих цінностей учня, прояв емоцій і мотивів особистості щодо її здоров'я, потреба у збереженні та зміцненні здоров'я), здоров'язбережувальна поведінка (дотримання норм і правил здорового способу життя, саморегуляція вчинків щодо власного здоров'я, відповідальна поведінка щодо збереження і зміцнення здоров'я в побуті, навчанні, професійній діяльності). На їхній основі визначено такі рівні (типи) ціннісного ставлення до здоров'я: низький (споживацький), базовий (репродуктивний), середній (життєздатний) та високий (життєтворчий).

4. Розроблено та обґрунтовано педагогічну систему формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів як підсистему загальної системи виховання у професійно-технічних навчальних закладах. Специфічною ознакою педагогічної системи та її елементів є ціннісна орієнтованість на здоров'я. Концептуально педагогічна система формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів відповідає уявленням теорії функціональних систем щодо архітекtonіки функціональної системи поведінкового рівня. Це дає змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо впровадження педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в професійно-технічний навчальний заклад та керування нею.

Структурна модель педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я містить концептуальний (наукові підходи і принципи), діагностичний (компоненти, критерії та показники, рівні сформованості (типи) ціннісного ставлення до здоров'я) та змістово-процесуальний блоки (зміст та напрями формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, науково-методичне забезпечення навчально-виховного та навчально-виробничого процесів, зокрема форми і методи роботи з учнями та педагогічними працівниками).

Блоки об'єднано метою, педагогічними умовами формування ціннісного ставлення до здоров'я та результатом діяльності. Педагогічними умовами формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ визначено: створення здоров'ясприятливого освітнього середовища, організацію здоров'яспрямованої діяльності педагогічного колективу, організацію здоров'яспрямованої діяльності учнівського самоврядування.

5. Визначено й обґрунтовано методичні засади формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів у педагогічній системі: зміст, методи, форми і засоби цього процесу.

Реалізація змісту процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я відбувалася переважно у формі уроків-тренінгів, виховних годин, засідань відеоклубу, молодіжних акцій, тематичних свят. Під час впровадження педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я використано такі методи: активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів (робота у малих групах, робота у колі, мозковий штурм, дебати, рольові ігри, аналіз конкретної ситуації тощо),

методи формування свідомості та ціннісних орієнтацій (бесіда, роз'яснення, позитивного прикладу, ціннісно-сміслових настанов і порад), методи формування суспільної поведінки (громадської думки, вправлення, доручення, створення навчально-виховуючих ситуацій, опори на власний досвід), методи стимулювання діяльності й поведінки (змагання, емоційного впливу, заохочення і покарання), методи контролю й аналізу ефективності виховання (спостереження, бесіда, самоаналіз, самоконтроль). У процесі формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ засвідчено ефективність використання аудіовізуальних засобів навчання і виховання.

Проектну технологію визнано провідною під час організації здоров'яспрямованої діяльності учнівського самоврядування.

6. Розроблено й упроваджено науково-методичне забезпечення педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ, яке реалізується за такими напрямками: нормативний, корекційний, креативний, прогностичний. Функціонуванню педагогічної системи сприяло: впровадження спецкурсу “Здоровий спосіб життя”, валеологізація предметів загальноосвітньої, загальнопрофесійної, професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки, можливість набуття особистісного досвіду учнями у перебігу навчально-виховних ситуацій, розвиток міжсекторальної взаємодії фахівців різного профілю, активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Обчислено інтегральну оцінку рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ з використанням сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-аналітичних методів, яку можна використовувати для діагностики, оцінювання та керування педагогічною системою формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ.

7. Дослідно-експериментальним шляхом перевірено ефективність впровадженої педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ. Засвідчено можливість забезпечення визначених нами педагогічних умов формування ціннісного ставлення до здоров'я у професійно-технічних навчальних закладах. За результатами визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів контрольної та експериментальної груп наприкінці формувального етапу експерименту доведено ефективність запропонованої педагогічної системи: в експериментальній групі високий рівень сформованості ціннісного ставлення до здоров'я було діагностовано у 19,4 % учнів (на констатувальному етапі 2,7 %, $p < 0,05$), середній – у 29,1 % (на констатувальному етапі 15,5 %, $p < 0,05$), низький – у 21,1 % учнів (на констатувальному етапі 53,4 %, $p < 0,05$).

Серед учнів контрольної групи в умовах традиційної організації навчально-виховного та навчально-виробничого процесів спостерігалися позитивні, але не вірогідні зміни рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я. Відбулося зменшення частки осіб із низьким рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я на 8,4 % ($p > 0,05$), і збільшення частки учнів із високим рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я на 4,91 % ($p > 0,05$). Незначно збільшилася в контрольній групі й частка учнів із базовим та середнім рівнями

сформованості ціннісного ставлення до здоров'я ($p > 0,05$). Висока динаміка підвищення рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ свідчить про ефективність впровадженої педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розв'язання проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ. *Перспективним вважаємо*: подальший пошук можливостей навчально-виробничого процесу та позаурочної діяльності педагогічного й учнівського колективів ПТНЗ щодо формування ціннісного ставлення до здоров'я; удосконалення змісту, форм і методів підготовки та перепідготовки викладачів, майстрів виробничого навчання, вихователів гуртожитків до здоров'яспрямованої діяльності у ПТНЗ; визначення та обґрунтування організаційно-педагогічних засад застосування аудіовізуальних засобів навчання й виховання у здоров'яспрямованій діяльності професійно-технічних навчальних закладів.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, *рекомендовано*: упровадити навчальну програму спецкурсу “Здоровий спосіб життя”, навчальний посібник для учнів ПТНЗ і навчально-методичний посібник для викладачів ПТНЗ з цього спецкурсу в усі професійно-технічні навчальні заклади України; здійснити валеологізацію предметів загальноосвітньої, загальнопрофесійної, професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки у ПТНЗ; застосовувати проектну технологію для організації здоров'яспрямованої діяльності учнівського самоврядування, аудіовізуальні засоби навчання і виховання для формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Єжова О. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів : монографія / Ольга Єжова. – Суми : МакДен, 2011. – 412 с.

Навчальні посібники

2. Єжова О. О. Здоровий спосіб життя : навч. посіб. / О. О. Єжова. – Суми : Університетська книга, 2010. – 128 с.

3. Єжова О. О. Здоровий спосіб життя : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська, О. О. Єжова. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 188 с.

4. Єжова О. О. Методика оцінювання здоров'яспрямованої діяльності навчального закладу / О. О. Єжова. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 44 с.

Статті у наукових фахових виданнях

5. Єжова О. О. Валеологізація предметів як елемент продуктивного навчання у професійно-технічних закладах освіти / П. Г. Лузан, О. О. Єжова

// Педагогічний альманах : зб. наук. пр. / Південноукраїнський регіональний ін-т післядипломної освіти пед. кадрів. – Херсон, 2010. – Вип. 5. – С. 87–93.

6. Єжова О. О. Визначення рівня сформованості ціннісного ставлення до здоров'я в учнівської молоді / О. О. Єжова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2010. – № 5 (7). – С. 155–164.

7. Єжова О. О. Завдання по формуванню ціннісного ставлення до здоров'я в системі професійно-технічної освіти / О. О. Єжова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (педагогічні науки) / Бердянський держ. пед. ун-т. – Бердянськ, 2008. – № 4. – С. 196–201.

8. Єжова О. О. Здоров'язбережувальні технології у педагогічній системі формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2011. – № 3 (13). – С. 65–74.

9. Єжова О. О. Здоров'язберігаюча діяльність в освітніх закладах / О. О. Єжова // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2007. – Ч. 1. – С. 61–66.

10. Єжова О. О. Зміст процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ / Ольга Єжова // Молодь і ринок. – 2008. – № 10 (45). – С. 78–80.

11. Єжова О. О. Змістові аспекти спецкурсу “Здоровий спосіб життя” для системи професійно-технічної освіти / О. О. Єжова // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – Глухів, 2008. – Вип. 11. – С. 217–220.

12. Єжова О. О. Інтегральна оцінка педагогічних факторів і умов навчального закладу щодо формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів / О. О. Єжова // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. / [за заг. ред. О. В. Матвієнко, уклад. В. В. Кудіна]; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2010. – Вип. 42. – С. 55–59.

13. Єжова О. О. Концепція формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. / [за заг. ред. М. Б. Євтуха, уклад. О. В. Михайличенко]; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2009. – Вип. 38 – С. 36–40.

14. Єжова О. О. Критеріальний підхід до оцінки рівня сформованості ціннісного ставлення до здоров'я учнівської молоді / О. О. Єжова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Інститут проблем виховання НАПН України. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 14, кн. 2. – С. 311–322.

15. Єжова О. О. Методологічні засади діяльності освітнього закладу, спрямованої на здоров'я / В. М. Оржеховська, О. О. Єжова // Психологія і педагогіка : вісник АПН України. – 2009. – № 4. – С. 5–17.

16. Єжова О. О. Необхідність формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова, Л. М. Іваненко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2008. – Ч. 3. – С. 53–58.
17. Єжова О. О. Організація діяльності учнівського самоврядування з формування ціннісного ставлення до здоров'я у професійно-технічному навчальному закладі / О. О. Єжова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2012. – № 2. – С. 145–157.
18. Єжова О. О. Особливості ієрархії життєвих цінностей учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2010. – № 6 (8). – С. 287–297.
19. Єжова О. О. Педагогічний супровід процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – № 8. – С. 234–243.
20. Єжова О. О. Педагогічні фактори і умови формування ціннісного ставлення до здоров'я / О. О. Єжова // Вісник Глухівського державного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія : Педагогічні науки. – Глухів, 2009. – Вип. 14. – С. 159–164.
21. Єжова О. О. Проектування процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. – 2011. – № 3. – С. 135–141.
22. Єжова О. О. Рівень обізнаності студентської молоді з проблем репродуктивного здоров'я / О. О. Єжова, І. О. Калиниченко // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти. – К., 2006. – Вип. 48. – С. 172–176.
23. Єжова О. О. Соціальні характеристики сучасного учня професійно-технічної освіти / О. О. Єжова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 13, кн. 2. – С. 385–392.
24. Єжова О. О. Створення освітнього середовища, спрямованого на формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. 15, кн. 1. – С. 464–471.
25. Єжова О. О. Феномен культури здоров'я в педагогічних дослідженнях / О. О. Єжова // Наука і освіта / Південний наук. центр АПН України. – 2010. – № 6. – С. 79–83.
26. Єжова О. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів у педагогічній системі / О. О. Єжова

// Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2011. – № 4–5 (14). – С. 72–82.

27. Єжова О. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я як проблема професійної освіти / О. О. Єжова // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2008. – Вип. 47. – С. 172–175.

Матеріали конференцій

28. Єжова О. А. Здоров'яенаправленная деятельность в образовании / О. А. Єжова // Медико-екологічні та соціально-гігієнічні проблеми збереження здоров'я дітей в Україні : зб. тез доп. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Київ, 10–11 верес. 2009 р.) / Інститут гігієни та медичної екології імені О. М. Марзєєва АМН України. – Київ, 2009. – С. 119–121.

29. Єжова О. А. Отношение к занятиям физической культурой учащихся профессионально технических учебных заведений с разной самооценкой здоровья / О. А. Єжова // Актуальные проблемы физического воспитания, спорта и туризма : материалы II междунар. науч.-практ. конф. (Мозырь, 9–10 октяб. 2008 г.) / [редкол. : С. М. Блоцкий (отв. ред.) [и др.] / Мозырский гос. пед. ун-т имени И. П. Шамякина. – Мозырь, 2008. – С. 187–189.

30. Єжова О. А. Педагогическая система формирования ценностного отношения к здоровью для профессионально-технических учебных учреждений / О. А. Єжова // Матеріали всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием “Гигиена детей и подростков: история и современность (проблемы и пути решения)” (Москва, 26–27 мая 2009 г.). – М. : Научный центр здоровья детей РАМН, 2009. – С. 143–145.

31. Єжова О. О. Діяльність Всесвітньої організації охорони здоров'я в галузі сприяння здоров'ю людини / П. Г. Лузан, О. О. Єжова // Освіта і здоров'я: формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в умовах навчального закладу : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Суми, 25–26 верес. 2008 р.) / Сумський держ. пед. ун-т імені А. С. Макаренка. – Суми, 2008. – С. 202–207.

32. Єжова О. О. Ефективність педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 7 квіт. 2012 р.) / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди; [за заг. ред. О. М. Микитюка]. – Харків, 2012. – С. 85–90.

33. Єжова О. О. Задачі професійно-технічної освіти по формуванню ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ / О. О. Єжова // Тези доп. та матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Здорове довілля – здорова нація” (Бердянськ, 12–15 черв. 2008 р.) / Бердянський держ. пед. ун-т. – Бердянськ, 2008. – С. 119–120.

34. Єжова О. О. Здоров'язберігаючі технології в навчальному процесі / О. О. Єжова // Ідеї, реалії та перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 20–21 квіт. 2006 р.)

/ Сумський ін.-т післядипломної пед. освіти : у 2-х ч.– Суми : Університетська книга, 2006. – Ч. 2. – С. 7–9.

35. Єжова О. О. Концептуальна модель педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Освіта і здоров'я : матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Суми, 27–28 берез. 2012 р.) / Сумський держ. пед. ун-т імені А. С. Макаренка. – Суми, 2012. – С. 37–43.

36. Єжова О. О. Методичні підходи до процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / Єжова О. О. // Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 7 квітн. 2011 р.); [за заг. ред. О. М. Микитюка] / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2011. – С. 77–80.

37. Єжова О. О. Науково-методичне забезпечення педагогічної діяльності ПТНЗ в галузі збереження здоров'я / О. О. Єжова // Культура здоров'я : зб. наук. пр. : матеріали VII міжн. наук.-метод. конф. “Культура здоров'я” (Херсон, 23–24 червн. 2010 р.) / Херсонський нац. ун-т. – Херсон, 2010. – С. 54–55.

38. Єжова О. О. Організаційно-педагогічні умови формування ціннісного ставлення до здоров'я в професійно-технічних навчальних закладах / О. О. Єжова // Педагог професійної школи : метод. посіб. (за матеріалами всеукр. наук.-метод. семінару “Інноваційні методики у професійній підготовці кваліфікованих робітників” (Київ, 21 верес. 2009 р.) / Ін-т проф.-техн. освіти АПН України; за заг. ред. Т. М. Герлянд. – К., 2009. – Вип. 1. – С. 182–190.

39. Єжова О. О. Показники здорового способу життя серед молоді професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Культура здоров'я : зб. наук. пр. : матеріали VI міжнар. наук.-метод. конф. “Культура здоров'я як предмет освіти” (Херсон, 29–30 трав. 2008 р.) / Херсонський нац. ун-т. – Херсон, 2008. – С. 102–106.

40. Єжова О. О. Реформування шкільної медицини: освітянська точка зору / О. О. Єжова, І. О. Калиниченко // Освіта і здоров'я : матеріали III всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Суми, 25–26 берез. 2010 р.) / Сумський держ. пед. ун-т імені А. С. Макаренка. – Суми, 2010. – С. 121–126.

41. Єжова О. О. Складові здоров'я людини: фізична, соціальна, психічна, духовна / О. О. Єжова // Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. “Здорове довкілля – здорова нація” (Бердянськ, 16–19 черв. 2010 р.) / Бердянський держ. пед. ун-т. – Бердянськ, 2010. – С. 18–20.

42. Єжова О. О. Стратегічні напрямки здоров'яспрямованої діяльності освітнього закладу / О. О. Єжова // Моніторинг здоров'я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Харків, 21–22 жовт. 2009 р.) / Ін-т охорони здоров'я дітей та підлітків АМН України. – Харків, 2009. – С. 243–246.

43. Єжова О. О. Теоретичні основи здоров'яспрямованої діяльності позашкільного навчального закладу / О. О. Єжова // Позашкільна освіта: стратегія, інновації, практика : зб. статей міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 21–23 трав.

2009 р.) / Сумський обласний центр позашк. освіти та роботи з талановитою молоддю. – Суми, 2009. – С. 250–256.

44. Єжова О. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів ПТНЗ / О. О. Єжова // Актуальні проблеми формування здоров'я учнівської та студентської молоді в сучасних навчальних закладах : зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. (Черкаси, 16–17 грудн. 2011 р.) / Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2011. – С. 112–116.

45. Єжова О. О. Ціннісне ставлення до здоров'я як критерій дієвості здоров'язберігаючої діяльності навчальних закладів / О. О. Єжова // Медико-біологічні та соціально-педагогічні аспекти збереження здоров'я людини : зб. наук. пр. всеукр. наук. семінару (Дрогобич–Трускавець, 23–24 жовтн. 2008 р.) / Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка. – Дрогобич, 2008. – С. 161–168.

46. Єжова О. О. Ціннісне ставлення учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів до занять фізичною культурою / О. О. Єжова // Адаптаційні можливості дітей та молоді : матеріали VII міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 17–19 верес. 2008 р.) / Південноукраїнський держ. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2008. – С. 134–137.

Інші публікації

47. Єжова О. А. Характеристика ценностного отношения к здоровью у подростков и молодежи / О. А. Єжова // Здоровье и окружающая среда : сб. науч. тр. / Респуб. науч.-практ. центр гигиены. – Минск : БелСАинформ, Смэлток, 2009. – Вып. 14. – С. 531–535.

48. Єжова О. О. Життєві цінності учнівської молоді закладів профтехосвіти / Ольга Єжова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки : [у 3 т.] / [уклад.: А. В. Цьось, С. П. Козіброцький]. – Луцьк : Вежа, 2008. – Т. 1. – С. 44–47.

49. Єжова О. О. Підготовка педагога професійного навчання до оздоровчої діяльності – веління часу / Ольга Єжова // Освітнянські обрії: реалії та перспективи : зб. наук. пр. / Ін-т проф.-техн. освіти АПН України, Криворізький технічний ун-т. – К., 2007. – № 3 (3). – С. 305–307.

50. Єжова О. О. Порівняльна характеристика фізичного розвитку дітей та підлітків промислового міста за 10-річний період / О. О. Єжова, О. І. Іванова, Л. М. Басанець // Довкілля та здоров'я. – 2003. – № 1. – С. 63–65.

51. Єжова О. О. Розвиток педагогічних досліджень з проблем здоров'яспрямованої діяльності в Україні / Ольга Єжова // Валеологічна освіта в навчальних закладах України: стан, напрямки й перспективи розвитку / Кіровоградський держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2009. – С. 108–112.

52. Єжова О. О. Фізичний розвиток дітей та підлітків різних промислових міст Сумської області / О. О. Єжова, Л. М. Басанець, О. І. Іванова // Довкілля та здоров'я. – 2002. – № 1. – С. 42–45.

53. Єжова О. О. Ціннісне ставлення до здоров'я як психолого-педагогічна проблема / О. О. Єжова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2010. – № 1 (3). – С. 45–55.

54. Єжова О. О. Ціннісне ставлення до здоров'я: чинники і умови / Ольга Єжова // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. – № 20, вип. 5. – С. 3–5.

55. Єжова О. О. Ціннісний підхід до формування особистості майбутнього кваліфікованого робітника / О. О. Єжова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2009. – № 2. – С. 296–306.

АНОТАЦІЇ

Єжова О. О. Теоретичні і методичні засади формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2013.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано розв'язання наукової проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів, що виявляється в обґрунтуванні теоретичних засад процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнівської молоді та розробленні й експериментальній перевірці педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Визначено сутність і зміст поняття “здоров'яспрямована діяльність” як сукупність планомірних освітніх дій та заходів, зосереджених на збереженні й зміцненні здоров'я учнів шляхом формування в них ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших. Обґрунтовано концепцію формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів; педагогічну систему формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ. Розроблено структурну модель педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ; охарактеризовано критерії, показники й рівні ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ (високий, середній, базовий та низький, які визначаються на базі інтегральної оцінки). Визначено педагогічні умови формування ціннісного ставлення до здоров'я; розроблено науково-методичне забезпечення процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів ПТНЗ. Дослідно-експериментальним шляхом перевірено ефективність впровадженої педагогічної системи формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Ключові слова: ціннісне ставлення до здоров'я, педагогічна система, формування ціннісного ставлення до здоров'я, учні професійно-технічних

навчальних закладів, педагогічні працівники професійно-технічних навчальних закладів, здоров'яспрямована діяльність, інтегральна оцінка рівнів сформованості ціннісного ставлення до здоров'я.

Ежова О. А. Теоретические и методические основы формирования ценностного отношения к здоровью у учащихся профессионально-технических учебных учреждений. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2013.

В диссертации предложен новый подход к решению научной проблемы формирования ценностного отношения к здоровью у учащихся профессионально-технических учебных учреждений (ПТУУ), суть которого состоит в выяснении, обосновании и воплощении теоретических и методических основ формирования ценностного отношения к здоровью. На основе анализа теории и практики деятельности, направленной на сохранение, укрепление и формирование здоровья учащихся, предложено и обосновано понятие “здоровьенаправленная деятельность”. Под “здоровьенаправленной деятельностью” понимается совокупность планомерных образовательных действий и мероприятий, сосредоточенных на сохранении и укреплении здоровья учащихся путем формирования у них ценностного отношения к собственному здоровью и здоровью других.

Концепция формирования ценностного отношения к здоровью у учащихся профессионально-технических учебных учреждений предполагает применение лично ориентированного, системного, компетентного и средоориентированного подходов; использование совокупности общих (гуманизма, природосообразности, культуросообразности, непрерывного общего и профессионального развития личности) и специфических (связь воспитания с жизнью и производственной практикой, превентивности, свободного выбора) принципов.

Разработана педагогическая система формирования ценностного отношения к здоровью у учащихся ПТУУ. Все элементы педагогической системы формирования ценностного отношения к здоровью связаны между собой в целостный комплекс, структура которого отвечает представлениям теории функциональных систем. Структурная модель педагогической системы содержит концептуальный, диагностический и содержательно-процессуальный блоки. В ней отражены связи между целью, задачами, содержанием, научно-методическим обеспечением, условиями и результатом процесса формирования ценностного отношения к здоровью у учащихся ПТУУ. Уровни сформированности ценностного отношения к здоровью определяются на основе расчета интегральной оценки.

В процессе работы были определены педагогические условия формирования ценностного отношения к здоровью у учащихся профессионально-технических учебных учреждений: 1) создание благоприятной для здоровья образовательной среды, которая предполагает соответствие материально-технической базы и санитарно-гигиенических условий государственным нормативным документам;

обеспечение условий для проведения тренинговой работы и организованного внеучебного времяпровождения; организацию учебно-воспитательного процесса соответственно комбинированной модели обучения; 2) организация здоровьенаправленной деятельности педагогического коллектива, которая заключается в поддержке преподавателями профессионально-технического учебного учреждения этой деятельности, психологической готовности демонстрировать преимущества здорового образа жизни в процессе здоровьенаправленной деятельности, в их соответствующей научно-методической подготовке; 3) организация здоровьенаправленной деятельности ученического самоуправления, основанная на инициативности и активности в проведении такой деятельности как в профессионально-техническом учебном учреждении, так и за его пределами; на участии большинства учащихся в здоровьенаправленных мероприятиях учебной группы или учреждения; на проектной деятельности учащихся; на соблюдении традиций и правил учреждения и зарождении новых, связанных с сохранением и укреплением здоровья учащихся, формированием у них ценностного отношения к здоровью.

Экспериментально доказана эффективность разработанной педагогической системы формирования ценностного отношения к здоровью у учащихся ПТУУ.

Ключевые слова: ценностное отношение к здоровью, педагогическая система, формирование ценностного отношения к здоровью, учащиеся профессионально-технических учебных учреждений, педагогические работники профессионально-технических учебных учреждений, здоровьенаправленная деятельность, интегральная оценка уровней ценностного отношения к здоровью.

Yezhova O. A. Theoretical and Methodological Bases of Formation of Value Attitude to Health in Students of Vocational Educational Establishments. – Printed as manuscript.

The dissertation for a scientific degree of doctor of pedagogical sciences in speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – The Institute of Problems on Education of the NAPS of Ukraine, Kyiv, 2013.

In the thesis the theoretical and methodical bases of the formation of value attitude to health in students of vocational educational establishments (VEE) are defined and substantiated. The essence and contents of the notion “health-oriented activities” are defined as a number of planned educational actions and measures aimed at the maintaining, strengthening, and formation of students’ health via creation of a formation of value attitude to students’ own health and the health of others. The conception of formation of value attitude to health in students of vocational educational establishments is substantiated; the pedagogical system of formation of value attitude to health in students of VEE is elaborated that secure the goal-directed management of this process in order to raise the levels of formation of value attitude to health in students. The structural model of the pedagogical system is developed; the criteria, indices and levels of value attitude to health (high, average, basic, and low that are defined on the basis of integral evaluation) in students of VEE are characterized. The pedagogical conditions of formation of value attitude to health and the methodical aspects of formation of value attitude to health in

students of VEE are determined. The efficiency of the introduced pedagogical system of formation of value attitude to health in students of vocational educational establishments is experimentally tested.

Key words: value attitude to health, pedagogical system, formation of value attitude to health, students of vocational educational establishments, teachers of vocational educational establishments, activities aimed at health, integral estimate of the levels of the value attitude to health.